Taraqqiyot spektri
ILMIY JURNALI
Vol 2 № 11 2026

OILAVIY (MAISHIY) ZO‘RAVONLIK UCHUN MA’MURIY JAVOBGARLIK: MJtK 59²-MODDASI 2-QISMINING HUQUQIY TABIATI, AMALIYOTDAGI MUAMMOLARI VA TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

USMONOV SHAXZOD SHERZOD O‘G‘LI

B.A.TILLAXOJAYEV

Ilmiy rahbar

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksining (MJtK) 59²-moddasi 2-qismida nazarda tutilgan oilaviy (maishiy) zo‘ravonlik uchun javobgarlik institutining huquqiy mazmuni, uning Jinoyat kodeksining 126¹-moddasi bilan o‘zaro bog‘liqligi va sud amaliyotidagi muammolar tahlil qilinadi. Muallif zo‘ravonlikni yakka hodisa emas, balki takrorlanuvchi «xavf sikli» sifatida baholab, jazo choralarini faqat jazolovchi emas, balki profilaktik va tiklovchi yondashuv bilan uyg‘unlashtirishni taklif etadi. Maqolada xavfni dastlabki baholash mezoni, majburiy xulq-atvor tuzatish dasturi, yagona elektron reyestr va bola ovozini inobatga olish mexanizmi kabi yangi takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: oilaviy zo‘ravonlik, maishiy zo‘ravonlik, ma’muriy javobgarlik, MJtK 59²-moddasi, ma’muriy qamoq, himoya orderi, xavf sikli, profilaktika, bola huquqlari, yarashuv.

KIRISH

Oila jamiyatning birlamchi bo‘g‘ini sifatida shaxs xavfsizligi eng ishonchli kafolatlanishi lozim bo‘lgan makondir. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, aynan to‘rt devor ichida sodir etiladigan huquqbuzarliklar eng kam bilinadigan va eng kech aniqlanadigan hodisalar qatoriga kiradi. Jabrlanuvchi ko‘pincha zo‘ravonlik qiluvchi bilan iqtisodiy, hissiy va ijtimoiy jihatdan bog‘liq bo‘lgani uchun murojaat qilishga ikkilanadi, qo‘shnilar esa «oilaviy ishga aralashmaslik» tamoyiliga ko‘nikib qolgan.

O‘zbekistonda bu sohadagi davlat siyosati 2019-yilda «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida»gi Qonunning qabul qilinishi bilan yangi bosqichga chiqdi. Keyinchalik Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksga 59^2-modda kiritilib, oilaviy (maishiy) zo‘ravonlik mustaqil huquqbuzarlik sifatida belgilandi, takroriy holatlar uchun esa Jinoyat kodeksining 126^1-moddasi bilan jinoiy javobgarlik o‘rnatildi. Shu tariqa «ma’muriy ogohlantirish — ma’muriy jazo — jinoiy javobgarlik» tarzidagi bosqichma-bosqich tizim shakllandi.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-huquqiy, statistik, mantiqiy va sud amaliyotini tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Maqolaning maqsadi MJtK 59^2-moddasi 2-qismining mohiyatini ochish, uni qo‘llashdagi amaliy kamchiliklarni aniqlash hamda tizimni «jazolash»dan «xavfni oldindan kamaytirish»ga yo‘naltiruvchi takliflar ishlab chiqishdan iborat.

1. HUQUQIY ASOS VA MODDANING TUZILISHI

MJtK 59^2-moddasi oilaviy (maishiy) zo‘ravonlikni xotiniga (eriga), sobiq xotiniga (sobiq eriga), bir ro‘zg‘or asosida birga yashayotgan shaxsga yoki umumiy farzandga ega bo‘lgan shaxsga nisbatan sodir etilgan, jabrlanuvchiga jismoniy yoki ruhiy zarar yetkazuvchi harakatlar sifatida tavsiflaydi. Qonunchilikdagi eng muhim yangilik shundaki, huquqbuzarlik subyekti faqat amaldagi turmush o‘rtog‘i bilan chegaralanmaydi: sobiq er-

xotin va umumiy farzandi bor, ammo birga yashamaydigan shaxslar ham himoya doirasiga kiritilgan.

Moddaning 2-qismi amaliyotda eng ko‘p qo‘llaniladigan norma hisoblanadi. Sud qarorlaridan ko‘rinishicha, bu qism doirasida jismoniy kuch ishlatish, yengil tan jarohati yetkazish yoki bolani jismonan jazolash kabi holatlar baholanib, ma’muriy qamoq jazosi tayinlanmoqda. Masalan, Qashqadaryoda oilaviy janjal chog‘ida turmush o‘rtog‘ining qo‘lini tishlagan erkak, Sirdaryoda esa o‘n yashar bolasini maktab to‘garagiga bormagani uchun urgan ona aynan shu qism bilan javobgarlikka tortilgan. Qayd etish joizki, normaning aniq matni o‘zgarishi mumkinligi sababli, uni har doim lex.uz platformasidagi amaldagi tahrir bilan solishtirish lozim.

Ushbu normaning ikkinchi muhim jihati — uning jinoiy javobgarlik bilan bog‘liqligidir. Ma’muriy jazo qo‘llanilganidan keyin shu huquqbuzarlikni takroran sodir etgan shaxs Jinoyat kodeksining 126^1-moddasiga ko‘ra javobgarlikka tortiladi. Demak, 59^2-modda 2-qismi o‘z-o‘zidan yakuniy jazo emas, balki «oxirgi ogohlantirish chizig‘i» vazifasini bajaradi. Bu holat ma’muriy jazoning samaradorligini baholashda uning faqat qanchalik qattiqligiga emas, balki takroriylikni qanchalik to‘xtatishiga qarab fikr yuritishni taqozo etadi.

2. HUQUQBUZARLIK TARKIBINING ILMIY TAHLILI

Obyekt. Huquqbuzarlikning bevosita obyekti — oilaviy munosabatlar doirasida shaxsning daxlsizligi, sog‘lig‘i va qadr-qimmati. Qo‘shimcha obyekt sifatida bola yoki ayolning ruhiy barqarorligi, oilaning xavfsiz muhiti ham ajratib ko‘rsatilishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson qadr-qimmatining daxlsizligi va oilaning davlat himoyasida ekanligi mustahkamlangan, shu bois 59^2-modda konstitutsiyaviy tamoyillarning sohaviy ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Obyektiv tomon. Xatti-harakat jismoniy kuch ishlatish, urish, tan jarohati yetkazish, tahqirlash, ruhiy bosim o‘tkazish va shu kabi shakllarda ifodalanadi. Nazariyada

zo‘ravonlikning jismoniy, ruhiy, jinsiy va iqtisodiy turlari ajratiladi. Amaliyotda esa asosan jismoniy ko‘rinishlar isbotlanadi, ruhiy va iqtisodiy zo‘ravonlik esa dalillashtirishdagi qiyinchilik tufayli kam qayd etiladi. Aynan shu nomutanosiblik «ko‘rinmas zo‘ravonlik»ning huquqiy e’tiborsiz qolishiga olib kelmoqda.

Subyekt. Huquqbuzarlik subyekti — ma’muriy javobgarlik yoshiga yetgan, aqli raso jismoniy shaxs. Subyektning jabrlanuvchi bilan oilaviy yoki ro‘zg‘or aloqasi bo‘lishi maxsus belgi hisoblanadi. Mast holatda sodir etilgani javobgarlikni istisno qilmaydi; sud amaliyotida bu holat jazo tayinlashda aybdorlik darajasini baholashga ta’sir qiluvchi omil sifatida hisobga olinmoqda.

Subyektiv tomon. Huquqbuzarlik qasddan sodir etiladi. Ammo oilaviy zo‘ravonlikda qasd ko‘pincha «ehtiros holati» yoki «tarbiya choralari» niqobi ostida yashiriladi. Ayniqsa, bolaga nisbatan jismoniy jazoni «tarbiya vositasi» deb baholash an’anasi huquqiy madaniyatga oid jiddiy muammo bo‘lib qolmoqda. 2024-yil oktyabr oyida imzolangan qonun bilan bolaga nisbatan oilaviy zo‘ravonlik uchun javobgarlik aniq belgilanishi bu borada muhim qadam bo‘ldi.

3. STATISTIK TAHLIL VA UNDAN KELIB CHIQADIGAN XULOSALAR

Oliy sud ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilning yanvar–oktyabr oylarida mamlakatda 15 427 nafar shaxs MJtK 59^{2}-moddasi bilan ma’muriy javobgarlikka tortilgan: 9210 nafariga jarima, 6217 nafariga ma’muriy qamoq qo‘llangan. Shu davrda 399 nafar shaxs oiladagi zo‘ravonlik uchun Jinoyat kodeksining 126^{1}-moddasi bilan sudlangan. 2024-yilning birinchi choragi bo‘yicha esa 4343 nafar shaxs ma’muriy javobgarlikka tortilgan, shundan 2344 nafariga jarima, 1999 nafariga ma’muriy qamoq tayinlangan, 134 nafari jinoiy javobgarlikka tortilgan.

Bu raqamlarni oddiy hisobot sifatida emas, tizim «og‘riq nuqtalari»ning xaritasi sifatida o‘qish kerak. Birinchidan, ma’muriy qamoq ulushining yuqoriligi (taxminan har uch holatdan bittasidan ko‘prog‘i) normaning sud tomonidan jiddiy qabul qilinayotganini

ko‘rsatadi. Ikkinchidan, jinoiy javobgarlikka tortilganlar sonining ma’muriy javobgarlikka nisbatan kamligi — ikki xil izoh berishi mumkin: yo takroriylik kam, yo takroriy holatlar isbotlanmay qolmoqda. Uchinchidan, 2023-yildan 2024-yil mayiga qadar sodir etilgan 894 ta oilaviy zo‘ravonlik bilan bog‘liq jinoyatning 55,6 foizi (506 tasi) taraflar yarashgani sababli tugatilgani eng muhim signaldir: ushbu ko‘rsatkich jabrlanuvchining ixtiyoriy qarori bilan bir qatorda, bosim ostida yarashish xavfini ham yashiradi.

Qonunchilikdagi so‘nggi o‘zgarish — yarashuv to‘g‘risidagi arizani surishtiruv va dastlabki tergov bosqichida emas, sud muhokamasi chog‘ida berish tartibi joriy etilishi — aynan shu xavfni kamaytirishga qaratilgan. Biroq tartib o‘zgargani bilan yarashuvning haqiqiy erkinligini tekshiruvchi mexanizm hali yetarli emas.

4. AMALIYOTDAGI ASOSIY MUAMMOLAR

Birinchi muammo — «jazo va oila daromadi» ziddiyati. Ma’muriy qamoq yoki jarima ko‘pincha oilaning yagona boquvchisiga qo‘llanadi. Natijada jabrlanuvchi o‘zi ham iqtisodiy zarar ko‘radi va keyingi safar murojaat qilishdan tiyiladi. Jazo oilani himoya qilish o‘rniga, jabrlanuvchini jim qolishga undovchi omilga aylanishi mumkin.

Ikkinchi muammo — xavfni baholashning yo‘qligi. Ichki ishlar organi xodimi chaqiruvga borganda zo‘ravonlikning xavf darajasi (qurol bor-yo‘qligi, oldingi murojaatlar, tahdidlar, alkogol qaramligi) bo‘yicha yagona mezon asosida qaror qabul qilmaydi. Shu sababli bir xil ko‘rinishdagi holatlarga turlicha munosabat bildirilishi mumkin.

Uchinchi muammo — ma’lumotlar tarqoqligi. Ma’muriy javobgarlik, himoya orderi, profilaktik hisob va jinoiy ish ma’lumotlari turli tizimlarda yuritilgani uchun takroriylikni aniqlash va 126^1-moddani qo‘llash kechikadi.

To‘rtinchi muammo — bolaning rolsizligi. Oilaviy zo‘ravonlikning guvohi bo‘lgan bola jabrlanuvchi sifatida tan olinmasa, uning ruhiy zarari huquqiy baholanmay qoladi. Tadqiqotlar bolalikda zo‘ravonlik guvohi bo‘lgan shaxslar kelajakda o‘zi ham zo‘ravonlik

qilish ehtimoli yuqoriroq ekanini ko‘rsatadi, shuning uchun bu muammo faqat axloqiy emas, jinoyatchilikning oldini olish nuqtayi nazaridan ham dolzarbdir.

5. QIYOSIY-HUQUQIY NUQTAI NAZAR VA «XAVF SIKLI» NAZARIYASI

Xalqaro tajribada oilaviy zo‘ravonlik odatda «xavf sikli» modeli orqali tushuntiriladi: keskinlik to‘planishi, zo‘ravonlik portlashi, «kechirim va yarashish» davri hamda yana keskinlikka qaytish. Bu model MJtK 59²-moddasi amaliyotini tushunishda muhim. Agar huquqiy tizim faqat «portlash» bosqichiga munosabat bildirsa, «kechirim» bosqichida jabrlanuvchi arizadan voz kechadi va sikl yangidan boshlanadi. Shu bois yarashuv bilan tugatilgan ishlarning yarmidan ko‘pi, aslida, siklning davomi bo‘lishi ehtimoli yuqori.

Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini tugatish to‘g‘risidagi BMT Konvensiyasi (CEDAW) va Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya ishtirokchi davlatlarga zo‘ravonlikning oldini olish, jabrlanuvchini himoya qilish va aybdorni javobgarlikka tortish bo‘yicha ijobiy majburiyatlar yuklaydi. Milliy qonunchilik bu majburiyatlarni bosqichma-bosqich bajarmoqda, biroq xalqaro hujjatlardagi «jabrlanuvchiga markazlashgan» yondashuvni to‘liq amalga oshirish uchun jazo bilan birga yordam xizmatlarini ham tizimli rivojlantirish zarur.

Shuningdek, ilmiy adabiyotlarda oilaviy zo‘ravonlik tushunchasi yagona ta’rifga ega emasligi qayd etiladi: ayrim mualliflar uni faqat jismoniy zarar bilan bog‘lasa, boshqalari nazorat va hukmronlikni o‘rnatishga qaratilgan jismoniy, ruhiy, jinsiy va iqtisodiy bosimning takrorlanuvchi tizimi sifatida talqin qiladi. Muallif ikkinchi yondashuvni ustun deb hisoblaydi, chunki aynan u zo‘ravonlikning yashirin shakllarini ham huquqiy e’tibor doirasiga olib kiradi.

6. TAKOMILLASHTIRISH BO‘YICHA MUALLIF TAKLIFLARI

1) «Uch rangli xavf baholash» mezoni. Voqea joyiga borgan xodim 8–10 ta oddiy savoldan iborat shakl asosida holatni yashil (past), sariq (o‘rta) yoki qizil (yuqori) xavf darajasiga ajratsa, qizil darajada zo‘ravon shaxsni zudlik bilan vaqtincha ajratish va himoya

orderini bir kun ichida rasmiylashtirish majburiy bo‘lishi lozim. Bu yondashuv qaror qabul qilishdagi subyektivlikni kamaytiradi.

2) Jazoga qo‘shimcha majburiy xulq-atvor tuzatish dasturi. Ma’muriy qamoq yoki jarima bilan bir qatorda, huquqbuzar psixolog va mahalla mutaxassislari nazoratida g‘azabni boshqarish va oilaviy muloqot kursidan o‘tishi nazarda tutilsa, jazo faqat «og‘riq berish» emas, xatti-harakatni o‘zgartirish vositasiga aylanadi. Dasturni bajarmaslik takroriy huquqbuzarlikka tenglashtirilmaydi, ammo keyingi sudda salbiy holat sifatida baholanadi.

3) Yagona elektron reyestr. MJtK 59^{2}-moddasi, himoya orderi va JK 126^{1}-moddasi bo‘yicha ma’lumotlar yagona raqamli bazada yuritilsa, takroriylik avtomatik aniqlanadi, xodim voqea joyiga bormasdanoq shaxsning oldingi tarixini ko‘radi. Jabrlanuvchi ma’lumotlari esa maxfiylik talablariga qat’iy rioya qilingan holda saqlanishi shart.

4) Yarashuvning erkinligini tekshirish. Sud yarashuv to‘g‘risidagi arizani qabul qilishdan oldin jabrlanuvchi bilan zo‘ravon shaxs ishtirokisiz alohida suhbat o‘tkazib, bosim yo‘qligini aniqlashi hamda xavf yuqori bo‘lsa, yarashuv bilan birga himoya choralarini saqlab qolishi mumkin bo‘lgan tartib joriy etilishi maqsadga muvofiq.

5) Bola ovozini inobatga olish. Voqeaga guvoh bo‘lgan voyaga yetmagan shaxs bilan faqat o‘qitilgan psixolog ishtirokida, bir martalik va yumshoq shaklda suhbat o‘tkazish, uning xulosasini sud ishiga qo‘shish tizimi yaratilsa, bolaning ruhiy zarari rasman e’tirof etiladi.

6) Mahalla «xavfsiz oila» inspektori. Mahalla darajasida huquqshunos, psixolog va profilaktika inspektoridan iborat uchlik tuzilib, har bir takroriy murojaat ularning birgalikdagi ko‘rigidan o‘tishi, jabrlanuvchi uchun esa vaqtinchalik boshpana va yuridik yordamga yo‘naltirish yagona «chaqiruv raqami» orqali tashkil etilishi mumkin.

XULOSA

MJtK 59²-moddasi 2-qismi oilaviy (maishiy) zo‘ravonlikka qarshi kurashda davlatning aniq pozitsiyasini ifodalaydi: oila ichidagi zo‘ravonlik «shaxsiy ish» emas, jamiyat va davlat e’tiboridagi huquqbuzarlikdir. Statistik ko‘rsatkichlar normaning faol qo‘llanayotganini, ayni paytda yarashuv, takroriylikni aniqlash va xavfni baholashda bo‘shliqlar saqlanib qolayotganini ko‘rsatmoqda.

Maqolada taklif etilgan xavfni baholash mezoni, majburiy xulq-atvor tuzatish dasturi, yagona elektron reyestr, yarashuv erkinligini tekshirish tartibi va bola ovozini inobatga olish mexanizmi jazoning «qat’iyligi»dan «samaradorligi»ga o‘tishga xizmat qiladi. Zero, oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurashning asosiy mezoni qancha odam jazolangani emas, balki qancha oila xavfsiz holatga qaytgani bilan o‘lchanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (yangi tahrir, 2023-yil 30-aprel referendumida qabul qilingan). — Toshkent: Adolat, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi (1994-yil 22-sentabr), 59² -modda. — https://lex.uz
3. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi (1994-yil 22-sentabr), 126¹ -modda. — https://lex.uz
4. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, 58³ -modda. — https://lex.uz
5. O‘zbekiston Respublikasining «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida»gi Qonuni, 2019-yil 2-sentabr, O‘RQ-561-son. — https://lex.uz
6. Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini tugatish to‘g‘risidagi BMT Konvensiyasi (CEDAW), 1979-yil.

7. Bola huquqlari to‘g‘risidagi BMT Konvensiyasi, 1989-yil.

8. Bolaga nisbatan oilaviy zo‘ravonlik uchun javobgarlik belgilanmoqda // Zamin.uz. — https://zamin.uz/uz/jamiyat/136950-bolaga-nisbatan-oilaviy-zoravonlik-uchun-javobgarlik-belgilanmoqda.html

9. O‘zbekistonda 10 oyda oiladagi zo‘ravonlik tufayli javobgarlikka tortilganlar soni ma’lum bo‘ldi // Kun.uz. — https://kun.uz/05933331

10. Oilaviy zo‘ravonlikdan himoyalangan ayol quvonchi // O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali. — https://gov.uz/oz/tertu/news/view/224804

11. Maishiy jinoyatlarga qarshi kurashishning kriminologik va jinoyat-huquqiy choralari // Ijtimoiy innovatsiyalar jurnali. https://inlibrary.uz/index.php/socinov/article/view/67328

12. Oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurashning xalqaro tajribasi // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 2025, №9. — https://journal.namdu.uz/archive/2025-issue-9

13. Praktika rassmotreniya sudami administrativnykh pravonarusheniy, svyazannykh s semeynym (bytovym) nasiliem. — UNDP, 2025. — https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-03/praktika_rassmotreniya_sudami_administrativnykh_pravonarusheniy.pdf